

Олена Дзюба

НІМЕЦЬКА КНИГА В БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ (XVIII СТ.)

Характерною для Лівобережної України у XVIII ст. була орієнтація на німецькі землі. Тут свою роль відіграли кілька факторів, зокрема, серед яких - давня традиція українсько-німецьких взаємин, посилена тенденцією до політичних та культурних контактів Російської держави, до складу якої входила Лівобережна Україна, з німецькими землями. Інший - культурологічний, де певну роль відігравала освіта, її характер, спрямованість, а також окремі києво-могилянські вчені, зокрема, Феофан Прокопович, Симон Тодорський, Варлаам Лещевський, Самуїл Миславський, які підтримували безпосередні контакти з німецькими вченими. Необхідно відзначити високий рівень науки, книговидавничої справи в німецьких землях, що зумовлювалося конкуренцією, яка існувала в культурній сфері. За кількістю університетів німецькі землі-князівства посідали перше місце в Європі. В 1700 р. в Берліні була заснована Академія наук, за зразком якої Петро I у 1724 р. відкрив Академію наук у Петербурзі. Князі надавали підтримку освіті, бібліотекам, книговидавничій справі. В найбільш розвинутих північних та південних землях у XVIII ст. діяло 187 видавничих центрів¹. Вони все більше орієнтувалися не на прибуткове підприємництво, відбувався процес розмежування книговидання і книготоргівлі, що раніше зосереджувалися в одних руках. Німецька книга XVIII ст. була різноманітна за своїм репертуаром: це і наукові видання, релігійна, художня література, книги для дітей, різні порадики, журнали та ін. З 60-х років XVIII ст. зростала питома вага книг німецькою мовою. Німецькі видання знаходили попит у всій Європі. Звичайно, на фоні такої потужної книговидавничої діяльності репертуар двох залежних від Синоду друкарень на Лівобережній Україні (Києво-Печерська і Новгород-

Сіверська (пізніше Чернігівська) виглядає досить обмеженим, не здатним задовольнити вимоги освітніх закладів та наукові інтереси української інтелектуальної і духовної еліти.

Українські вчені і культурно-освітні діячі лише з середини XVIII ст. стали орієнтуватися на наукову, філософську літературу, видану в Росії, а також на переклади античної класики. До цього основним джерелом була книга, видана переважно латинською мовою в європейських країнах, в першу чергу в німецьких землях. Які саме німецькі видання користувалися популярністю на Україні? Відповідь на це питання до певної міри можуть дати описи бібліотек Лівобережної та Слобідської України. Це бібліотеки навчальних закладів - Києво-Могилянської академії, Чернігівського, Харківського колегіумів, а також монастирські і приватні. Але необхідно зробити застереження, що описи уклалися довільно, в найбільш кваліфікованих вказувалася назва, місце та рік видання. Але німецькомовні, очевидно, із-за обмеженого знання мови, часом згадувалися лише кількісно, тому серед них могли бути різні за жанром книги. Все ж відомо, що основний масив німецької книги, яку знали й читали на Лівобережній Україні - це видана в німецьких землях богословська, філософська, класична література і праці власне німецьких авторів в галузі філософії, теології, права, словники, граматики, географічні описи. За мовною ознакою переважають латиномовні видання.

Характеристика німецької книги проливає світло на характер освіти, курси, які читалися в навчальних закладах, тенденції в суспільно-політичній, філософській думці, богослов'ї. Вплив ідей німецького протестантизму та раннього просвітництва на філософські погляди Ф. Прокоповича, Г. Сковороди досліджували відомі вчені, достатньо назвати філософа і літературознавця Д. Чижевського, В. Нічик, В. Литвинова, німецького вченого Ед. Вінтера². Вони приділяли значну увагу вивченню поширення на українських землях німецьких видань. Проте описи бібліотек, які несуть інформацію про німецькі видання, аналізувалися лише принагідно. Зокрема, німецький вчений Й. Тецнер дослідив книги німецьких авторів у бібліотеці Феофана Прокоповича.

Аналіз описів бібліотек як навчальних закладів, так і приватних монастирських дозволяє виявити в них наявність протестантської

літератури, зокрема, праць німецьких містиків і пієтистів, філософів - Х. Вольфа і Х. Баумейстера, а також видань класичної літератури. Варто зазначити, що німецьку мову в Києво-Могилянській академії регулярно починають викладати з 1751 р., а латинська продовжувала зберігати свої функції мови освіти та науки. Тому не випадково у бібліотеках Лівобережної України переважають латиномовні видання класичної, а також теологічної літератури, що вийшли друком у видавничих центрах німецьких земель. Щодо класичної літератури, то найбільш повне уявлення про німецькі видання дає опис бібліотеки Чернігівської семінарії, яка успадкувала бібліотеку колегіуму та частини монастирів. В детальний опис, де вказано місце і рік видання, укладений не пізніше 1817 р., внесено більш як 8 тис. книг³. Серед них велика кількість німецьких латиномовних видань, зокрема, класичної літератури. Це твори Тертуліана, Овідія, Вергілія, Ціцерона, Плутарха та ін., видані в Галле, Єні, Лейпцигу, Бреслау, Берліні тощо. Без цих видань не можливі були курси поетики і риторики у Києво-Могилянській академії та колегіумах Лівобережжя. Відповідно вони відкладалися і у монастирських та приватних зібраннях, власники яких, як правило, одержали освіту в Києво-Могилянській академії, але в описах їх книгозібрань, як вже зазначалося, не завжди вказувалися місце і рік видання.

Поza німецькими виданнями класичної літератури, які широко представлені в книгозібраннях Лівобережної України, великий інтерес у читачів мала протестантська література. Відомо, що Феофан Прокопович розглядав протестантів як потенційних союзників у протистоянні з католиками. Твори Мартина Лютера, зокрема, Біблія, Новий Заповіт, Катехізис знаходилися як у бібліотеках навчальних закладів, так і монастирських та приватних, наприклад в кафедральній бібліотеці Софіївського монастиря (в 5-ти томах)⁴, в бібліотеці Михайлівського монастиря (Новий Тестамент, Галле, 1738 р.), в Чернігівському колегіумі. В бібліотеці Києво-Могилянської академії поряд з працями М. Лютера знаходився також покажчик всіх його книг рукописів (Register aller Bucher und Schriften Lutheri). У бібліотеці Полтавської духовної семінарії, якій дісталася бібліотека Переяславського колегіуму, зберігалася Біблія Мартина Лютера, видана в

Нюрнберзі в 1755 р. У приватних бібліотеках (а власники їх - це переважно вища православна ієрархія на Україні і в Росії, професори академії) також зустрічаються видання творів Мартина Лютера. У Симона Тодорського, який навчався в університеті в Галле, у власній бібліотеці були твори М. Лютера в 4-х томах, Катехізіс, його Коментарі на послання св. ап. Павла галатам, Коментар до життєпису Мартина Лютера⁵. Катехізіс і Біблія, згадані в описах бібліотек тобольського митрополита Філофея Лещинського, архієпископа Новгородського і Великолуцького Стефана Калиновського, архієпископа Тверського Феофілакта Лопатинського (в його бібліотеці зберігалося також видання творів Мартина Лютера), у ієромонаха Пустинно-Микільського монастиря Ієроніма. Серед книг Микільського Крупицького Батурицького монастиря згаданий новий заповіт Лютера.

В описах бібліотек Лівобережної України представлені також праці німецьких пієтистів, які були надзвичайно популярні серед києво-могилянських вихованців. Тут важливу роль відіграли безпосередні зв'язки києво-могилянських вчених з німецькими філософами і теологами, що належали до цієї течії. Так Феофан Прокопович, підтримував контакти з центром пієтизму в університеті м. Галле, зокрема, з його основним ідеологом Й. Будде та А. Франке - засновником слов'янських студій при університеті. Й. Ф. Будде - професор філософії в Галле, потім теології у Єні був визначним систематиком філософії та теології в Німеччині до Х. Вольфа, як філософ - представник раннього просвітництва, як теолог - пієтизму, течії у відновленому (модернізованому) протестантизмі⁶. Він систематизував основні принципи етики і догматики протестантського вчення, де головним була "практична віра і життя". Пієтисти прагнули піднести протестантизм на новий рівень, важливого значення надавали поширенню освіти в євангельському дусі, яка ґрунтується, як і Слово Боже, на рідній мові. У зв'язку з цим пієтисти розвивали філософську критику Святого письма, поширювали видання його німецькою мовою, вважали, що людина сама здатна зрозуміти його суть.

Основні праці Й. Будде з теології - "Issagoge historiae theologicae", "Historia Ecclesiastica", "Institutiones theologiae moralis", "Institutiones theologiae dogmaticae", "Meditationes sacrae", "Theses theological de

atheismo", з філософії - "Elementa philosophiae practica", "Compendium historiae philosophiae", "Elementa philosophiae instrumentalis" "Elementa philosophiae theoreticae", видані в Сні, Галле, Лейпцигу, Франкфурті та ін., були якнайширше відомі на Україні. Хоча б одна з його праць присутня серед книжних зібрань будь-якого типу - монастирських, навчальних закладів, багатьох приватних. Досить широко вони представлені в бібліотеках Києво-Могилянської академії, Чернігівського та Харківського колегіумів. Повне зібрання праць Й. Будде знаходилося в бібліотеці Феофана Прокоповича. Німецькому філософу належить праця "Ecclesia Romana cum Ruthenica irreconciliabilis" (Сні, 1719 р.). Вона була написана у відповідь на послання теологів Сорбони російському царю Петру I, де обґрунтовувалася можливість з'єднання християнства під егідою Папи римського. Німецький вчений доводив, що таке єднання не можливе. Існує думка, що цю працю написав Феофан Прокопович, а лише видав від свого імені Й. Будде. Сам Прокопович підтримував з останнім особисті контакти, сучасні вчені відзначають вплив протестантської догматики на його творчість⁷. В симпатіях до протестантизму Прокоповича звинувачували Стефан Яворський у своїй праці "Камінь віри", Гедеон Вишневський та Феофілакт Лопатинський. "Камінь віри" Й. Будде гостро критикував в лейпцизькому науковому журналі "Acta Eruditorum". В 1729 р. він опублікував свою працю "Epistola apologetica pro ecclesia lutherana contra columnias Stephanum Javorscium ad quondam amicum, Mosquae morantem", спрямовану проти твору Стефана Яворського. Сучасники і опоненти Ф. Прокоповича висловлювали думку, що він є також автором цих творів⁸. Не виключено, що ним були підготовлені матеріали для німецького вченого. У помітках на праці домініканця Бернарда Рібери, спрямованої проти книги Й. Будде, Феофан Прокопович високо відгукувався про вченість останнього. Він написав: "Как сильно ученый был Будей, всему ученому свту извстно, и таковым его славят и самые ученые католики"⁹.

В опису бібліотеки Стефана Яворського праці Й.Ф. Будде не зустрічаються. Серед досить великої бібліотеки іншого опонента Прокоповича Гедеона Вишневського є дві праці Будде, одна з яких спрямована проти твору "Камінь віри" Стефана Яворського, інша -

проти послання теологів із Сорбони. У Феофілакта Лопатинського були "Іоанна Будея гистория философская" і "Атеизм социнианина Іоанна Будея", як про це сказано в опису його великої на той час бібліотеки (близько 1,4 тис. книг)¹⁰. В більшості приватних бібліотек середини і другої половини XVIII ст., а це переважно бібліотеки єпископів, митрополитів, архімандритів, як правило, представлені твори Й. Будде. Вони знаходилися серед книг Теофіла Кролика, який в Празі з наказу Петра I протягом 1718-1721 рр. займався перекладом "Лексикону" Й. Будде (*Allgemeines historisches Lexikon*, перше видання - Лейпциг, 1709 р.), у Стефана Калиновського, архімандрита Троїцького Ільїнського монастиря в Чернігові Паїсія Яновського. У новгород-сіверського єпископа Іларіона знаходилося сім праць Й. Будде, причому переважали філософські. Твори останнього згадані серед книг викладача Києво-Могилянської академії і ректора Московської слов'яно-греко-латинської академії Варлаама Лашцевського, у чернігівського і новгород-сіверського єпископа Кирила Лящевецького, у великоновгородського і великолуцького єпископа Амвросія Юшкевича, київського митрополита Арсенія Могилянського, в ієромонаха Софійського монастиря Іоакима Костенецького та багатьох інших. Три праці Будде знаходилися серед книг архімандрита Курського Знаменського монастиря Амвросія Гіневського. Вони зустрічаються в описах книг викладача Києво-Могилянської академії К. Крижановського, який навчався в Німеччині, у викладача академії Івана Самойловича. Твори Й. Будде зберігалися і в монастирських бібліотеках - Києво-Печерської лаври, Троїцького Ільїнського монастиря в Чернігові, Софійській кафедральній бібліотеці, Михайлівському Золотоверхому монастирі. Цікаво, що у представників козацької старшини, вихованців академії, також були твори Й. Будде. Яків Маркович, учень Феофана Прокоповича, не лише читав, а й перекладав його праці. Маючи велику бібліотеку, він фіксував у своєму щоденнику книги, які купував і давав читати іншим людям. Так, у 1744 р. йому з Києва в Петербург привезли "от Досифея Галяховского, писаря двѣ книги Будея за 4 руб. 60 коп", а у Глухові в 1752 р. позичив Г. Теплому книги, серед них "одну печатную Будея о несопадении российской церкви с римской"¹¹.

Іншою з'єднувальною ланкою українських вчених і німецьких пієтистів став Симон Тодорський, вихованець академії, який продовжив навчання в центрі пієтизму м. Галле. Тут він здружився з багатьма вченими, зокрема, з видатним теологом А. Г. Франке, директором видавничого закладу так званому "Сирітському Домі" Грішовим, магістром Г. Мільде - сподвижником Франке. Гальські пієтисти прагнули проповідувати своє вчення серед слов'янських народів, для цього мали намір видати Біблію російською мовою. Вони залучили до видавничої діяльності Симона Тодорського. Він не лише оволодів грецькою, єврейською та німецькою мовами, але й вивчав східні мови, зацікавився протестантським вченням. Його діяльність у Галле досліджував Д. Чижевський. Він вважав, що Тодорський зробив п'ять перекладів російською мовою: це твори протестантського теолога і містика XVII ст. Й. Арндта "De vero christianismo" ("Об истинном христианстве"), "Наставление к священному писанию или увещание о чтении священного писания", "Пять избранных псалмов пророка Давида", А. Г. Франке "Учение о начале христианского жития" та його Катехізіс. В Росію потрапив переклад книги Й. Арндта "Об истинном христианстве" і "Учение о начале христианского жития". Ці книги набули популярності серед киево-могилянських вихованців. Цікаво, що у 1743 р. книга за указом імператриці Єлизавети була заборонена як така, що містить багато положень, "несходных с православной верой". Синоду було наказано вилучити всі примірники, які зберігалися в Росії. Найбільше примірників виявилось на Лівобережній Україні, в Києво-Печерській Лаврі: "...выискалась автора Арндта три книги". В січні 1744 р. вони були відправлені в Синод. Пізніше, у жовтні цього ж року, у відомстві Києво-Печерської лаври, як повідомлялося в Синод, віднайшлася ще одна книга Арндта "О начале христианского житія". Від тобольського митрополита Антонія надійшли в Синод три книги - дві Арндта і одна "О начале христианского житія"¹². Очевидно, в Тобольськ вони попали з України. Зберігалася книга Арндта і у чернігівського єпископа Амвросія. Заборона на книгу Арндта тривала майже до кінця XVIII ст. Відомий в Петербурзі видавець і перекладач, родом з Полтави, П. Богданович, який вчився в Німеччині, в Лейпцизькому університеті і, можливо,

цікавився пієтизмом, в 1783 р. мав намір виправити переклад і видати цю книгу, але Синод не взяв на себе сміливість без дозволу імператриці друкувати книги, а Катерина II "указать изволила, что когда помянутая книга от покойной государыни Еолизаветы Петровны запрещена, то ей такой и остатся"¹³. Проте в 1787 р. Катерина II дозволила перевидати книгу. Цікаво, що для сучасних російських дослідників факт зацікавлення книгою Й. Арндта в колі киево-могилянських вихованців залишається невідомим і не оціненим. Вважається, що праці Й. Арндта поширювали в Росії лише лютеранські пастори¹⁴.

Д. Чижевський відзначав вплив протестантського теолога на філософію Г.Сковороди, вказував, що оригіналом користувався С. Гамалія. Він писав, що твори Арндта в перекладі С.Тодорського "природньо входять в історію розвитку містичної думки на Україні та творять надзвичайну цікаву сторінку історії протестантських впливів на українську релігійність"¹⁵. Але сам вчений, який працював в еміграції, наголошував, що йому було б цікаво знати про поширення в Україні цих творів, як у перекладі, так і в оригіналі. Якщо переклад творів Арндта був вилучений, то латиномовні та німецькі видання зустрічаються в описах багатьох бібліотек. У Києво-Печерській лаврі, за пізнішим описом, зберігалось латиномовне видання 1625 р. та три примірники німецькомовного видання 1735 р., здійсненого в Галле. В бібліотеці Михайлівського Золотоверхого монастиря було латиномовне видання (Франкфурт, 1658 р.). в каталозі бібліотеки Чернігівського колегіуму знаходилося німецьке видання праці (Лейпциг, 1648 р.). Латиномовне видання зберігалось у Стефана Калиновського та його попередника на псковській кафедрі Варлаама Ліницького, в єпископа іркутського і нерчинського Інокентія Неруновича, якому дісталася бібліотека Феофіла Кролика, в бібліотеках новгород-сіверського єпископа Іларіона, в Києво-Могилянській академії.

Серед праць пієтистів на Україні поширювалися і твори відомого орієнталіста, видавця Біблії єврейською, грецькою і латинською мовами, автора граматики єврейської мови Й. Міхоеліса. Зокрема, Біблія (Галле, 1720 і 1739 рр. видання) знаходилася в бібліотеках архієпископа Московського і Сарського Платона Малиновського,

Кирила Лящевецького, в бібліотеках Києво-Могилянської академії, Чернігівського колегіуму, тут зберігалося десять примірників його граматики, виданої в Бреслау 1748 р.

З кола гальських пієтистів у бібліотеках представлені також праці Христофора Целярія, видавця творів Плінія, Ціцерона, Курція, а також грамастик, історичних лексиконів. В описах бібліотеках згадана праця відомого німецького систематика догматики лютеранської ортодоксії XVII ст. Й. Герхарда "Meditationes sacrae et exercitius pietatis". Цю працю не лише знали, але й перекладали та видавали в Україні. Це переклад Іоанна Максимовича під назвою "Богомисліє" (Чернігів, 1710 р. та два видання 1711 р.). цікаво, що про переклад в Україні праці Й. Герхарда його біограф Е. Фішер знав у 1723 р., помилково називаючи місце і рік видання - Київ, 1713 р.¹⁶ Ця книга також була заборонена. В бібліотеці Чернігівського колегіуму знаходилася книга німецького протестантського теолога і містика С. Спенера "Predigten vom wahren Christentum" (Франкфурт, 1711 р.).

Безперечно, репрезентативність праць німецький пієтистів серед книжних зібрань на Лівобережній Україні свідчить про інтерес до протестантського вчення. Залишається проаналізувати, як саме ідеї пієтизму засвоювалися і відбивалися у курсах філософії та богослов'я в стінах Києво-Могилянської академії, в творчості її вихованців. Водночас можна говорити і про конфесійну терпимість, яка властива для більшості української інтелектуальної і духовної еліти XVIII ст.

Відома дослідниця філософії в Києво-Могилянській академії В. Нічик у своїй праці, присвяченій зв'язкам академії з німецькою культурою, відзначає, що розробки німецьких книг в галузі математики, астрономії, філософії вчених цитували чи використовували у своїх курсах філософії, поезики і риторики професори академії¹⁷. Лише у бібліотеці Феофана Прокоповича було 420 книг німецьких вчених, серед них праці з різних галузей знань - з історії, теології, права, географії¹⁸.

Серед німецьких видань особливою популярністю у читачів і власників книгозібрань поряд з пієтистами користувалися праці теоретика природного права С. Пуфендорфа. Це "Deiure naturae et gentium" та "De officio hominis civic juxta legem naturalem" (перекладена

за участю Гавриїла Бужинського й видана у Петербурзі в 1726 р.). Вони, як правило, знаходились разом з творами інших теоретиків - нідерландця Юста Ліпсія і француза Гуго Гроція, в багатьох бібліотеках, як монастирських, так і приватних навчальних закладів. Інша праця С. Пуфендорфа "Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten in Europa", один з розділів якої присвячений Україні, боротьбі козаків проти Речі Посполитої, визвольним змаганням під проводом Б. Хмельницького, була перекладена з латинської Гавриїлом Бужинським й видана у Петербурзі під назвою "Введение в европейскую историю" (1718 р.). Він написав передмову, де виклав свої погляди на сутність історії та її завдання, пояснив російському читачеві деякі поняття: форми правління - аристократія, демократія, монархія, суть основних розходжень між католицизмом та православ'ям. Ця праця не лише читалася, але й критично оцінювалася, зокрема, Самійлом Величком у його літописі "Сказаніє о войнѣ козацкой с поляками". В 1738 р. за указом імператриці Анни Іоанівни книгу було заборонено, але імператриця Єлизавета в 1743 р. дозволила продавати її. Необхідно зазначити, що на Україні знали не лише переклад Гавриїла Бужинського, але й латиномовне видання праці Пуфендорфа. Гавриїлу Бужинському належить також переклад праці з всесвітньої історії німецького вченого-протестанта В. Стратемана "Феатрон, или позор исторический" (Москва, 1724 р.). Він написав передмову, де розвивав свої погляди на сутність і завдання історії, викладені в передмові до праці С. Пуфендорфа. Обрання саме цієї книги для перекладу пояснював тим, що серед величезної кількості книг з історії цей автор в "словах умеренный и яко кратшія повсюдныя история доселе не видихом"¹⁹. Це видання також було заборонене в 1749 р. За розпорядженням Синоду книга вилучалася як з духовних, так і світських зібрань. Значна частина книг надійшла з Лівобережної України: з Києво-Печерської лаври - 8, з Чернігівської консисторії - 7. Вони належали монастирям, протопопам, бунчуковому товаришу Якову Оболенському, чернігівському єпископу Амвросію. Зберігалася ця праця у лохвицького сотника Кирила Коченовського, бунчукового товариша Івана Чорниша, в Охтирській полковій канцелярії. В Росії власниками її були духовенство та ченці, вихідці з України. Із Свято-

троїцької Сергієвої лаври надійшло 8 книг, власні келаря Фефана Чарнуцького, префекта соборного ієромонаха Кирила Лящевецького, ієродиякона Інокентія Паскевича, учителя семінарії Василя Чепельського. Три книги були у тверській духовній семінарії, бібліотеці Іркутського єпископа Інокентія, тобольського митрополита Сільвестра²⁰.

З середини XVIII ст. в Україні широко розповсюджувалися праці німецьких філософів Х. Вольфа та його учня і послідовника Х. Баумайстера. Х. Вольфа, який вважав, що основною умовою вдосконалення суспільства і людини є розвиток науки, поширення освіти, ремесел і мистецтва, відносять до раннього німецького просвітництва. Його філософськими поглядами цікавився Феофан Прокопович, проповідував в стінах академії Георгій Кониський. В академії "прижилося вперше дане Вольфом чітке розрізнення теоретичного та емпіричного, чистого і прикладного знань"²¹. З 1752 р. філософію в академії, як і в колегіумах, читали вже за підручником учня Вольфа Х. Баумайстера. Тому не випадково праці Вольфа латинською і німецькою мовами, а також Баумайстера, пізніше і в перекладах російською мовою присутні у всіх бібліотеках. Серед праць Баумейстера в описах згадані "Philosophia definitinae", "Institutiones philosophiae rationalis", "Philosophia recens controversa" та ін.

До популярної в Україні літератури відносилися географічні описи А.-Ф. Бюшінга - відомого вченого, протестантського богослова, який з 1767 р. в Гамбурзі розпочав видавати щорічник "Magazin für die neue Historie und Geographie" - багатомне видання, в більшості томів якого вміщені повідомлення про політичну історію, державний устрій, географію, населення, економіку Росії, а також України. Окремі томи видання перекладалися російською мовою. Бюшінг опублікував працю В. Рубана "Короткий літопис Малої Росії", що давало нагоду німецькому читачеві познайомитися з такими подіями, як боротьба українського козацтва з Польщею, утворення Козацької держави, прийняття протекторату російського царя та ін. Як переклади, так і видання німецькою мовою знаходилися в багатьох книгозбірнях.

Досить цікавим явищем в українсько-німецьких культурно-освітніх зв'язках було видання в німецьких землях творів українських

вчених, в першу чергу, Феофана Прокоповича, якого знали й цінували німецькі діячі науки. Одним з таких осередків, де видавали праці київських вчених, стало сілезьке місто Бреслау. Тут підприємці брати Корн займалися виданням і продажем книг, через них Києво-Могилянська академія замовляла для своєї бібліотеки книги, видані як в німецьких землях, так і в інших країнах Європи. Вони видали збірник латиномовних проповідей, віршів, публіцистики Феофана Прокоповича, граматику грецької мови В. Лащевського, підручник єврейської мови Симона Тодорського²². При підтримці Й. Я. Корна твори Феофана Прокоповича видавались також і у Лейпцигу. Його курс богослов'я, прочитаний в академії був опублікований в Кенігсберзі, Готі, Лейпцигу, проповідь на похоронах Петра I - в Гамбурзі. Ці видання також знаходилися в багатьох бібліотеках.

Досить часто в описах вказувалася лише загальна кількість німецьких книг. Так, в опису бібліотеки Симона Тодорського зазначено - книг німецькою мовою 187 і 188 зошитів²³, тому важко однозначно стверджувати, що читач в Україні у XVIII ст. знав лише певне коло праць німецьких вчених з теології, філософії, історії, географії, які так чи інакше вписувалися в програму навчальних закладів - академії та колегіумів й відповідно викликали інтерес серед їх вихованців.

Варто зазначити, що літератури доби німецького Просвітництва (в другій половині XVIII ст.) в описах бібліотек не знаходимо. Очевидно, тут свою роль зіграв фактор поступової реорганізації Києво-Могилянської академії в духовний навчальний заклад, а колегіумів - в семінарії. Становлення нового типу культури відбувалося при активному засвоєнні ідей французького Просвітництва, в поширення яких великий вклад внесли киево-могилянські вихованці. Г. Козицький очолював і спрямовував діяльність "Собрания, старающегося о переводе иностранных книг". За час його роботи було видано більш як 100 перекладів наукової літератури, зокрема, творів французьких просвітників. Цими перекладами цікавилися в Україні, вони зустрічаються в описі бібліотеки Києво-Могилянської академії. Тобто, за описами бібліотек можна стверджувати, що епоха, яка передувала Просвітництву, в філософії, а особливо в теології,

досить широко представлена виданнями праць німецьких пієтистів, філософів, теоретиків природного права, які готували для нього відповідний ґрунт.

- ¹ История немецкой литературы. Т. 1. - М., 1985. - С. 241.
- ² Чижевський Д. Українські друки в Галле // Українська книга V. У 450-ліття українського друкарства. - Краків - Львів, 1943; Литвинов В.Д. Ідеї раннього просвітництва у філософській думці України. - К., 1984; Нічик В.М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. - К., 2001; Winter E. Halle als Ausgangspunkt der deutschen Russlabdkunde im 18 Jahrhundert. - Berlin, 1953.
- ³ Російський державний історичний архів (далі - РДІА). - Ф. 834, оп. 3, спр. 3326.
- ⁴ НБУВ. ІР. - Ф. 1, спр. 2440.
- ⁵ РДІА. - Ф. 796, оп. 35, спр. 424. - Арк. 96, 97 зв., 103.
- ⁶ Feyl O. Beitrage zur Geschichte der slawischen Verbindungen und internationale Kontakten der Universität Jena. - Jena, 1960. - S. 15.
- ⁷ Литвинов В.Д. Ідеї раннього просвітництва у філософській думці України. - С. 116-117; Feyl. O. Opit cit. - S. 8; Winter E. , Das Wirken der Universität Halle im Geiste Melanchtons und fie Aufklärung der slawischen Völker in Europa. // Zeitschrift fur Slawistik. - 1961. - Bd. YI. - Heft 2. - S. 263.
- ⁸ Нічик В.М. Из истории отечественной философской мысли конца XVII - начала XVIII в. - К., 1978. - С. 238.
- ⁹ Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. 1863, апрель-июнь. - Кн. 2, от. 5. - С. 7.
- ¹⁰ РДІА. - Ф. 796, оп. 20, спр. 67. - Арк. 35 зв., 53.
- ¹¹ Древние записи малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. - М., 1859. - С. 275, 303.
- ¹² Там само. - Ф. 796, оп. 24, спр. 186. - Арк. 70, 96, 99.
- ¹³ Там само. - Ф. 796, оп. 64, спр. 475. - Арк. 13.
- ¹⁴ Русские и немцы в XVIII в. Встреча культур. - М., 2000. - С. 233.
- ¹⁵ Д.Чижевський. Українські друки в Галле. - С. 22-23
- ¹⁶ Feyl. O. Op. cit. - S. 9.
- ¹⁷ В.М. Нічик. Києво-Могилянська академія і німецька культура. К., 2001. - С.100.
- ¹⁸ Там само. - С. 104.
- ¹⁹ Пекарский П. Наука и литература в России при Петре Великом. - Т. 1. Введение в историю просвещения в Росии XVIII ст. - СПб., 1862. - С. 330.
- ²⁰ РДІА. - Ф. 796, оп. 30, спр. 164. - Арк. 1-11.
- ²¹ Нічик В.М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. - С. 113.
- ²² Ісаєвич Я. Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми.- Львів, 2002. - С. 262.
- ²³ РДІА. - Ф. 796, оп. 35, спр. 424. - Арк. 109 зв.